371.012
К88

1573/—

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім. М.П.ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

КУХАРСЬКИЙ Володимир Михайлович

ТРУДОВА ПІДГОТОВКА УЧНІВ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКОЛАХ УКРАЇНИ (1937 - 1954 рр.)

13.00.01 - теорія та історія педагогіки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова
100313238

БІБЛІОТЕКА
УДПУ ім. М. П. Драгоманова

Київ - 1995

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Тернопільському державному педагогічному інституті

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, доцент ВИХРУЩ Анатолій Володимирович.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор ДЬОМІН Анатолій Іванович;

кандидат педагогічних наук ІГНАТЕНКО Петро Романович.

Провідна установа: Прикарпатський університет ім. В.Стефаника.

Захист відбудеться "21" вересня 1995 року о 16[30] годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К.113.01.02 в Українському державному педагогічному університеті ім.М.Драгоманова (252030, м.Київ, вул.Пирогова, 9).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Українського державного педагогічного університету ім.М.Драгоманова.

Автореферат розісланий "___" _____ 199__ року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради — Л.В.Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

А к т у а л ь н і с т ь д о с л і д ж е н н я. Існуюча система освіти помітно відстає від динаміки розвитку сучасного суспільства, зокрема, у сфері інтелектуалізації праці, швидкої зміни технологій, зростання соціальної ролі особистості. На подолання цього відставання спрямований зміст державної національної програми "Освіта. Україна XXI століття". Варто відзначити, що у тріаді основних шляхів реформування змісту загальноосвітньої підготовки учнів разом із гуманітарною й природничо-математичною освітою чільне місце займає трудова підготовка. Ефективне вирішення проблеми трудової підготовки неможливе без комплексного вивчення, аналізу й узагальнення усього попереднього досвіду. Творче використання здобутків минулого та уникнення допущених помилок дозволить удосконалити сучасну національну систему народної освіти, допоможе вирішувати актуальні проблеми, пов'язані з переходом суспільства до ринкових відносин.

Для нашого дослідження ми вибрали період з 1937 до 1954 року. Пояснюється це, по-перше, особливістю даного етапу розвитку системи трудової підготовки, протягом якого був відсутній найважливіший елемент системи - трудове навчання, а, по-друге, тим фактом, що цей період найменш досліджений в історії педагогіки.

Окремі аспекти трудової підготовки шкільної молоді відображені у працях вітчизняних дослідників. Зокрема, І.Бугаєвич, А.Вихрущ, М.Левківський, В.Мадзігон, Д.Сметанін, Д.Тхоржевський розглянули працю як навчальний предмет в історичному контексті, С.Букрєєва - становлення і розвиток

системи позашкільного виховання дітей у довоєнний період, Г.Руденко - методику політехнічного навчання, М.Рябухін - науково-педагогічні основи трудового виховання у восьмирічній трудовій політехнічній школі. Д.Сергієнко на матеріалах сільських шкіл дослідив принципи політехнічної освіти і трудового навчання в загальноосвітніх школах у довоєнні роки.

Разом з тим, необхідність поглибленого системного вивчення історії національної школи у питанні трудової підготовки її вихованців, використання досвіду минулих років для удосконалення сучасної системи народної освіти, актуальність питань трудової підготовки обумовили вибір теми дисертації, визначили її об'єкт, предмет, мету і основні завдання.

О б ' є к т дослідження - трудова підготовка особистості.

П р е д м е т д о с л і д ж е н н я - особливості розвитку трудової підготовки учнів у загальноосвітніх школах України в умовах тоталітарної держави (1937-1954 рр.).

М е т а д о с л і д ж е н н я - виявити основні напрями, структурні та змістові особливості розвитку процесу трудової підготовки учнів загальноосвітніх шкіл УРСР у 1937-1954 рр. та визначити можливості використання історичного досвіду в умовах розбудови національної школи.

Для досягнення мети дослідження були поставлені такі з а в д а н н я:

- проаналізувати історико-педагогічні особливості розвитку трудової підготовки учнів у школах України в 1937-1954 рр.;

- розкрити зміст, форми і методи планування та реалізації трудової підготовки шкільної молоді, методичне

забезпечення цього процесу;

- виявити та обгрунтувати загальні тенденції щодо здобутків та недоліків в організації, методологічному й методичному забезпеченні трудової підготовки з метою врахування їх у процесі розбудови сучасної національної школи.

Методологічною і теоретичною основою дослідження стали праці теоретиків історії національної культури (Д.Антонович, Д.Багалій, М.Возняк, М.Грушевський, Д.Дорошенко, М.Драгоманов, І.Огієнко, О.Пріцак, І.Тиктор, І.Франко, Д.Чижевський); наукові дослідження з питань історичного розвитку педагогічної науки і практики (С.Бабишин, Г.Васьковач, Г.Ващенко, М.Гриценко, М.Грищенко, Т.Гунчак, Е.Жарський, О.Кульчицький, В.Майборода, А.Макаренко, І.Мірчук, К.Ушинський, В.Янів, Я.Ярема); ідеї відомих педагогів про наукові основи організації навчально-виховного процесу (А.Алексюк, В.Бондар, С.Гончаренко, В.Заслуженюк, І.Зязюн, О.Киричук, О.Мороз, О.Савченко, М.Стельмахович, М.Шкіль; М.Ярмаченко); результати досліджень вчених, які вивчали різноманітні аспекти трудової підготовки молоді (С.Ананьїн, В.Андріяшин; С.Близнюк, С.Боровський, І.Бугаєвич, С.Букрєєва, А.Вихрущ, В.Гетта, Й.Гушулей, О.Дзеверін, П.Дмитренко, А.Дьомін, Н.Калениченко, О.Кондратюк, М.Левківський, Г.Левченко, В.Мадзігон, І.Матюша, В.Моляко, Н.Ничкало, К.Присяжнюк, Ф.Редько, Г.Руденко, М.Рябухін, Д.Сергієнко, В.Сидоренко, Б.Сіменач, Д.Сметанін, В.Струманський, В.Сухомлинський, О.Татенко, Г.Терещук, М.Тименко, Д.Тхоржевський, С.Чавдаров, П.Ярмоленко, І.Яровий); праці зарубіжних спеціалістів з питань трудового навчання (С.Аббасов, Д.Аксьонов, О.Анвайлер, У.Брікман, О.Веселов, І.Ерет, М.За-

рецький, А.Калашніков, Н.Крупська, Л.Локоть, М.Петров, Г.Рудман, М.Скаткін, М.Хітарян, С.Шабалов, С.Шаповаленко).

Методи дослідження: порівняльний аналіз психолого-педагогічної літератури, архівних матеріалів, директив керівних та освітніх органів, контент-аналіз, методи математичної статистики.

Етапи дослідження. На першому етапі (1987-1991 рр.) вивчалась психолого-педагогічна література, архівні джерела та законодавчі документи урядових, партійних і освітніх структур різних рівнів, визначались теоретичні підходи, мета й завдання дослідження, методика його проведення.

На другому етапі (1991-1994 рр.) аналізувались наукові факти, необхідні дані, різноманітні характеристики, проводились математичні розрахунки, систематизувався матеріал, апробувались висновки і рекомендації.

Наукова новизна дослідження полягає у встановленні особливостей розвитку трудової підготовки учнів у загальноосвітніх школах України в 1937 - 1954 рр. із урахуванням політичних і соціально-економічних передумов.

Теоретичну цінність дослідження становить введення в історію педагогіки інформації про маловідомі аспекти історії національної школи: організацію трудової підготовки учнів на початку 30-их років, особливості трудової підготовки після відміни в 1937 р. трудового навчання як самостійного предмета, розвиток науково-методичного забезпечення навчально-виховного процесу щодо розглядуваних питань.

О с о б и с т и й в н е с о к дисертанта полягає у тому, що:

- досліджені особливості трудової підготовки учнів загальноосвітніх шкіл Української РСР;

- вивчено систему трудової підготовки як систему вищого порядку з урахуванням взаємозалежностей і взаємовпливу компонентів системи від внутрішніх та зовнішніх чинників;

- визначені тенденції й характер впливу окремих елементів системи трудової підготовки на ефективність розвитку та функціонування системи в цілому з метою використання цього досвіду в сучасних умовах.

П р а к т и ч н а ц і н н і с т ь роботи визначається тим, що отримані результати і висновки можуть бути використані при розробці нової концепції трудової підготовки учнів національної школи України відповідно до вимог державної програми "Освіта. Україна XXI століття", при підготовці конкретних рекомендацій з оптимального добору й використання ефективних форм та методів трудової підготовки у навчально-виховному процесі, при підготовці спецкурсів для студентів вищих навчальних закладів.

В і р о г і д н і с т ь основних положень і висновків забезпечується широким використанням архівних матеріалів Києва, Харкова, Полтави і Тернополя; партійних й урядових директив колишніх СРСР та УРСР, їх освітніх підрозділів; психолого-педагогічної літератури; періодичних видань; комплексу методів дослідження; системним аналізом трудової підготовки.

А п р о б а ц і я і в п р о в а д ж е н н я результатів дослідження здійснювалися шляхом публікацій, у

доповідях на всеукраїнських та регіональних науково-практичних конференціях, у виступах перед викладачами, студентами загальнотехнічного факультету Тернопільського державного педагогічного інституту.

Результати дослідження обговорювалися на засіданні науково-проблемної ради по координації досліджень з питань трудового навчання, виховання й профорієнтації УНДІПу (1989 р.), регіональній науково-практичній конференції "Розвиток освіти і культури в західних областях УРСР" у м.Тернополі (1989 р.), міжвузівській науково-практичній конференції, присвяченій 1000-річчю школи Київської Русі в м.Ніжині (1989 р.), регіональній науково-практичній конференції "Розвиток педагогічної освіти і науки в західних областях України" в м.Тернополі (1990 р.), обласній науково-практичній конференції "Зміст,форми і методи самостійної роботи студентів" у м.Тернополі (1990 р.), всеукраїнській науково-практичній конференції "Учитель національної школи " в м.Тернополі (1991 р.), всеукраїнській науково-практичній конференції "Національна система виховання" у м.Тернополі (1993 р.), звітних наукових конференціях Тернопільського педагогічного інституту (1988-1994 рр.).

Основні результати дослідження відображені у семи публікаціях, в тому числі й у колективній монографії "Трудова політехнічна школа: міфи і реальність (1917-1941 рр)".

На основі проведеного дослідження, підсумовуючи отримані результати, на захист виносяться:

- узагальнені зміст, форми і методи трудової підготовки шкільної молоді в Україні за період 1937-1954 рр., які є актуальними для створення сучасної національної системи тру-

дової підотовки школярів;

- виявлені тенденції розвитку трудової підготовки учнів, вплив окремих факторів на ефективність її функціонування;

- історично вивірені й підтверджені практикою шляхи вдосконалення системи трудової підготовки з метою уникнення помилок минулого в розбудові національної системи народної освіти.

С т р у к т у р а т а о б с я г дисертаційної роботи. Дисертація складається із вступу, двох розділів, висновків, бібліографії та додатків. Зміст роботи викладено на 146 сторінках, список літератури вміщує 287 найменувань, подано дві схеми та дванадцять таблиць.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У в с т у п і обгрунтована актуальність проблеми, сформульовано об'єкт, предмет, мету і завдання дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичну і практичну цінність роботи, методи дослідження, відображена апробація його результатів, визначено положення, які виносяться на захист.

У п е р ш о м у р о з д і л і - "Особливості організації трудової підготовки учнів у передвоєнні роки (1937 - 1941 рр.)" - характеризуються особливості розвитку трудової підготовки учнів у загальноосвітніх школах з урахуванням політико-економічної ситуації в країні, розглядаються окремі елементи системи трудової підготовки, значно деформованої у 1937 р., їх взаємозв'язок між собою, науково-методичне забезпечення навчально-виховного процесу.

На початку 30-х років у навчальних програмах чітко простежується поступове збільшення кількості годин на вивчення предметів з основ наук (рідна і російська мови, математика, фізика, хімія, географія, історія) із одночасним зменшенням кількості годин на "другорядні" предмети, в тому числі й на трудове навчання. Цей процес тривав до 1937 р., коли ЦК ВКП(б) прийняв рішення взагалі ліквідувати трудове навчання як самостійний предмет, що Наркомоси в той же рік здійснили на практиці.

Такий крок був позбавлений необхідного наукового обгрунтування, елементарних теоретичних розрахунків на перспективу, що підтвердилось вже через два роки. Починаючи від випускників шкіл і до наркома освіти Ф.Редька, усі констатували те негативне явище, при якому загальноосвітня школа почала випускати своїх вихованців у життя без будь-яких елементарних трудових умінь та навичок.

Якщо у попередні роки майже всі випускники середніх шкіл, за даними М.Хітаряна, поступали у вузи, контингент прийому до яких залишався практично незмінним - близько 40 тис. чоловік, то в 1938/39 н.р. кількість випускників перевищила 50 тисяч. При цьому слід врахувати те, що значне число абітурієнтів давали ще й робітфаки, технікуми і вечірні курси, а також були і випускники середніх шкіл попередніх років, які не вступили до вузів відразу. У 1940 р. випуск 10-х класів планувався в кількості 84 тис. чоловік, а в 1941 р. - 152 тисячі. Стало зрозумілим, що вже у 1941 р. майже 74 % випускників середніх шкіл України змушені будуть піти на роботу в різноманітні галузі народного господарства.

Така ситуація вимагала рішення, адекватного до назрілої гострої потреби. Воно було прийняте на XVIII з'їзді ВКП /б/, бо, заради справедливості, варто зауважити, що при всьому розумінні катастрофічності положення Наркомосами, науковцями та педагогами вирішальне слово і пріоритет прийняття необхідних радикальних змін були тільки за центральними партійними органами. Враховуючи, що величезна кількість юнаків та дівчат, які закінчували середню школу, йшли, здебільшого, на практичну роботу, з'їзд поставив завдання, щоб перед закінченням середньої школи вони отримували хоча б деяку підготовку до майбутньої практичної діяльності. Однак вирішити на практиці цю вказівку виявилося не так просто.

У 1937 р., з відміною трудового навчання, система трудової підготовки учнів не могла ефективно функціонувати, тому що була зруйнована матеріальна база і ліквідована система підготовки вчителів трудового навчання. Швидко виправити допущені помилки у тогочасній складній політико-економічній ситуації не було можливості.

Після відміни в школі трудового навчання як самостійного предмета набуває поширення тенденція, згідно якої проблема політехнічного навчання та трудової підготовки школярів нерідко трактується лише як "...історична цінність, яку можна спокійно здати в архів за непотрібністю"(М.Петров). Така тенденція витікала з політики партії щодо даного питання, й тому всі причетні до цього структури, включаючи засоби масової інформації, були вимушені проводити відповідну вимогам лінію. Питання про доцільність практичної підготовки школярів, прийняте XVIII з"їздом ВКП(б), застало Наркомоси, їх органи на місцях, усю педагогічну науку зненацька.

Крім того, завдання практичної підготовки мало загальний характер і через те було сприйняте кожним педагогом відповідно до попередньої теоретичної бази. Керівні органи не вважали за потрібне уточнювати свою позицію або окреслити поставлене завдання більш чітко і конкретно. Такі обставини закономірно спричинили тривалу дискусію щодо змісту, форм та методів підготовки учнів до практичної діяльності. Слід мати на увазі, що монопольне панування в питанні трудової підготовки школярів перейшло до російських видавництв, які і визначали педагогічні підходи та принципи роботи української школи. Автори більшості педагогічних посібників розв'язання питання політехнізму вбачали лише у покращенні викладання предметів з основ наук. Якщо у плані на 1932/33 н.р. працівники УНДІПу запропонували розгорнути цілу програму вивчення різноманітних аспектів трудової підготовки учнів, то вже в плані на 1936 р. залишилася лише одна тема: "Професійні інтереси учнів випускних класів за останні роки (1929 - 1936 рр.)". Після 1937 р. цей напрям зникає з тематичних планів. Якщо з початку 30-х років у колишньому СРСР ще видавалися книги зарубіжних авторів, у тому числі і з проблеми трудової підготовки, чимало уваги на досвід зарубіжної школи в цьому питанні звертали періодичні видання, то згодом починає поступово переважати критична оцінка, а після 1936-37 рр. зарубіжна педагогічна теорія й практика стає недоступною для вітчизняних педагогів.

На фоні "цілковитого мовчання", як зазначав С.Шабалов, у питанні політехнізму помітне місце займала педагогічна діяльність А.Макаренка. Він був переконаним противником відміни трудового навчання. На відміну від більшості педа-

гогів, які побоювалися відстоювати правильну думку, відмінну від партійних директив, А.Макаренко у другій половині 1937 р. розгорнув активну просвітницьку роботу з питань доцільності трудової підготовки. Зокрема, лекції "Сімейне господарство" та "Виховання в праці", прочитані автором по радіо восени 1937р., і досі не втратили своєї актуальності.

Незважаючи на вкрай несприятливі умови, українські вчені розробляли окремі аспекти трудової підготовки учнів. Деякі з них змогли провести грунтовні теоретичні дослідження, наприклад, Г.Руденко у монографії "Короткі нариси з методики політехнічного навчання". Однак специфіка проблеми вимагає постійної взаємодії теоретичних, концептуальних положень і практичного досвіду. Відсутність останнього /із середини 30-х/, а також поступова втрата контактів з психолого-педагогічною думкою світу привели, на думку А.Вихруща, до самоізоляції, до проголошення принципів політехнізму і трудової школи без належного науково-методичного забезпечення. Це сприяло розвитку формального підходу до одного з найскладніших питань педагогічної теорії. Не слід забувати і про згубний вплив політики терору, внаслідок якої Україна втратила творчих, нестандартних мислителів.

На перших порах деформація системи трудової підготовки не відчувалась. Окремі елементи системи, такі як позакласна гурткова робота з техніки й агротехніки, суспільно корисна продуктивна праця школярів, виробничі екскурсії, певні аспекти трудової підготовки на уроках природничо-математичного циклу дійсно мали місце у поодиноких, як правило, зразкових школах, які й фінансувалися краще

звичайних.

В той же час у загальноосвітній масовій школі елементи системи трудової підготовки, а тим більше їх поєднання, носили епізодичний характер. Так, позакласною гурткової роботою з техніки й агротехніки в 1940/1941 н.р. було охоплено не більше 3 % учнів, а у попередні роки, зрозуміло, їх було ще менше. Наприклад, у 1938/39 н.р. із загальної кількості 97 145 школярів м.Харкова, у палаці творчості нараховувалося не більше 7-и тисяч гуртківців. "Це найбільший палац. А в Дніпропетровську, Вінниці й інших містах справа стоїть ще гірше", - підсумовував нарком освіти Г.Хоменко. У 1939 -40 рр. ситуація не покращилася.

Кількісні характеристики дослідження спростовують поширену серед дослідників думку, що нібито цей вид трудової діяльності охоплював "...не окремих учнів, а був дійсно масовим рухом" (М. Хітарян), що позакласна гурткова робота, набравши масового поширення, "...доповнювала роботу шкіл з питань трудового і політехнічного навчання"(Д.Сергієнко). Подібного висновку припустилася С.Букреєва, зосередивши свою увагу на прикладах роботи зразкових шкіл та гуртків. Недостатня аргументованість таких положень, на нашу думку, зумовлена відсутністю в їх дослідженнях узагальнених цифрових даних для порівняльного аналізу і співставлення кількісних характеристик участі школярів у різноманітних видах гуртковой діяльності. І лише М.Рябухін з причин недостатньої матеріальної бази шкіл та перевантаженості учнів навчальними програмами, справедливо вказав, що дана "...форма трудового виховання не знайшла широкого розвитку". Крім того, участь у технічних гуртках не завжди ще

гарантувала можливості їх підопічним набуття трудових вмінь і навичок. Характерними були випадки, коли проводився запис у гуртки, відбувалося кілька занять, після чого вони розпадалися.

Суспільно корисна продуктивна праця здійснювалась у переважній більшості випадків знову ж таки при участі тих мізерних 3 % вихованців шкіл, зайнятих у сільськогосподарських та технічних гуртках. Причому у дану форму діяльності найчастіше залучалися гуртківці сільських шкіл. Епізодично брали участь інші школярі та учні міських шкіл (переважно влітку на сільсько-господарських роботах). "Після 1934 р. у багатьох школах, - зауважував Л.Локоть, - продуктивна праця учнів все частіше обмежувалася шкільними стінами, пришкільними ділянками, проводилася ізольовано від справжньої виробничої бази".

Екскурсії хоча й були передбачені самими програмами, насправді при слабкій матеріальній базі шкіл, недостатній увазі до цієї ділянки роботи освітніх органів, на практиці проводилися рідко й несистематично. Так, у 1939 р. усіма видами екскурсій було охоплено лише 1 200 000 із 6 000 000 школярів.

Ефективність набуття певних елементів трудової підготовки на уроках природничо-математичного циклу в свою чергу не могла бути на той час хоча б задовільною через слабку матеріальну базу цих дисциплін (у 1933 р. фізичні кабінети мали лише 45 % шкіл, хімічні - 27 %, агробіологічні - 11 %), недостатню підготовленість учителів у даному питанні (відповідно атестації 1937-1939 рр. рівень професійної підготовки вчителів України на початку 1939/40 н.р. характеризувався

такими показниками: із 251,2 тисячі педагогів, працюючих у школах, тільки 47,5 % отримали персональні звання вчителя початкової й середньої школи; більше 50 % були допущені до викладання при умові отримання ними необхідної освіти і 1,3 % були звільнені), нестачу необхідних методичних рекомендацій. Отже, при участі 3 % школярів у більш-менш систематичній та цілеспрямованій трудовій діяльності виглядає проблематичною можливість функціонування у практиці загальноосвітньої масової школи 1937-1941 рр. системи трудової підготовки.

Другий розділ - "Проблема підготовки учнів загальноосвітніх шкіл до практичної діяльності /1941 - 1954 рр./" - присвячений характеристиці форм і методів трудової підготовки школярів в умовах другої світової війни та в повоєнні роки.

Війна внесла істотні зміни у зміст навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи. На перший план виступила потреба безпосередньої трудової та військової підготовки учнів. Як відзначав М.Хітарян, уже на десятий день війни РНК СРСР прийняла постанову, якою дозволялось у військовий час залучати в організованому порядку учнів 7-10 кл. до участі в сільськогосподарських роботах. Досвід масової участі шкільної молоді у сільськогосподарських роботах вже вкотре після 1939 р. підтвердив її недостатню практичну підготовку, так необхідну для ефективної трудової діяльності в умовах військового часу. Освітні органи змушені були шукати якісно нові шляхи вирішення назрілої проблеми.

Поряд із несуттєвими локальними заходами, Наркомос РРФСР до 30 жовтня 1941 р. розробив і вніс на розгляд уряду

питання про вивчення старшокласниками складних сільськогосподарських машин. Через місяць на основі постанови ЦК ВКП/б/ і РНК СРСР від 17.11.1941 р. було запроваджене обов'язкове для всіх учнів старших класів вивчення основ сільського господарства. Але експеримент початкової професійної підготовки тривав лише рік. Із полегшенням військово-економічної ситуації Наркомос 31 грудня 1942 р. видав розпорядження про вивчення учнями основ сільського господарства шляхом покращення викладання основ наук і організації відповідної позакласної роботи. Керівні освітні органи ще раз продемонстрували своє нерозуміння важливості трудової підготовки як ефективного виховного засобу.

Якщо Наркомоси відмовилися від початкової професійної підготовки, то це ще не означало, що учні залишилися бездіяльними. Важкі економічні умови, необхідність відбудови народного господарства вимагали використання усіх можливих резервів, у тому числі й залучення шкільної молоді. Складна ситуація диктувала уряду прийняття неординарних рішень щодо участі учнів загальноосвітніх шкіл у різноманітних формах трудової діяльності.

13 травня 1943 р. РНК СРСР затвердила постанову про організацію у школах та позашкільних закладах виробничих майстерень з метою запобігання бездоглядності дітей та засвоєння ними необхідних виробничих навичок. Цей захід уряду вселив надію на близьке відновлення трудового навчання, однак, цього не трапилось.

Основною формою трудової діяльності школярів продовжувала залишатися їх участь у сільськогосподарських роботах. Одна з державних постанов навіть встановлювала для сільських

школярів 12-16 років обов'язковий мінімум трудоднів - не менше 50-и в рік (М.Хітарян). Екстремальні умови диктували прийняття адекватних заходів. Але ефективність трудової діяльності учнів у сільськогосподарських роботах як для розвитку самих школярів, так і для виробництва була б набагато вищою, якби вона стала практичним продовженням теоретичного вивчення основ сільського господарства, знятого з шкільних програм. Складається враження, що на перших порах навчально-виховне значення процесу праці для самих школярів зовсім не бралося до уваги, а останніх розглядали як доступну в будь-який час безвідмовну робочу силу. Перекручення в цьому питанні набули такого розмаху, що інколи навіть керівні місцеві органи змушені були їх виправляти.

Крім того, значні зусилля учнівської молоді були спрямовані на відбудову навчальних приміщень: шкільних установ, класних кімнат, забезпечення їх необхідним устаткуванням, меблями, наочністю, паливом на зимовий період. Школярі брали участь також у відбудові різноманітних об'єктів народного господарства, збиранні металобрухту, лікарських рослин, допомозі сім'ям загиблих воїнів, дітям-сиротам. Окремі з цих форм трудової діяльності варті наслідування у навчально-виховному процесі й сучасної національної школи.

У перші повоєнні роки в Україні виникли передумови для нового підходу у розв'язанні питання трудової підготовки. Перший секретар ЦК КП/б/У й голова РНК УРСР М.Хрущов бачив вирішення проблеми в залученні до позакласної гурткової роботи усіх без винятку учнів, а не лише бажаючих, як це було раніше. Міністерство освіти УРСР, використавши нестандартні рекомендації першого керівника республіки, розпочало свій,

відмінний від інших, шлях вирішення проблеми трудової підготовки шкільної молоді через обов'язкову позакласну гурткову роботу. І хоча стан матеріального забезпечення позашкільних закладів, шкільних гуртків, їх укомплектування кваліфікованими керівниками у той час були ще на досить низькому рівні, таке рішення було найбільш оптимальним.

При існуючій системі республіканські Міністерства освіти не мали права самостійно вносити необхідні зміни у шкільні плани та програми. А державна політика у цьому питанні продовжувала залишатися незмінною. Більше того, загальноосвітня школа в перші повоєнні роки послабила трудову підготовку і зосередила всі свої зусилля на підготовці молоді для навчання у вищих навчальних закладах. За своїм змістом таке розгортання подій було близьким до стану середини 30-х, коли перед загальноосвітньою школою було поставлене головне завдання - готувати випускників для вступу у вузи. Наслідки такого підходу неважко передбачити. Вже в 1949 р. значна кількість випускників шкіл змушена була йти працювати безпосередньо у різні галузі народного господарства.

Економічні втрати від недостатньої трудової підготовки учнів загальноосвітніх шкіл набули такого масштабу, що в 1952 р. XIX партз'їзд запропонував освітянам приступити до здійснення політехнічного навчання.

Характеризуючи теоретичні аспекти підготовки учнів шкіл УРСР до практичної діяльності, слід внести необхідні пояснення. У 1943 р. в Москві була створена Академія педагогічних наук РРФСР, яка по суті взяла на себе функції загальносоюзного керівного органу. Парадоксально, але визначні

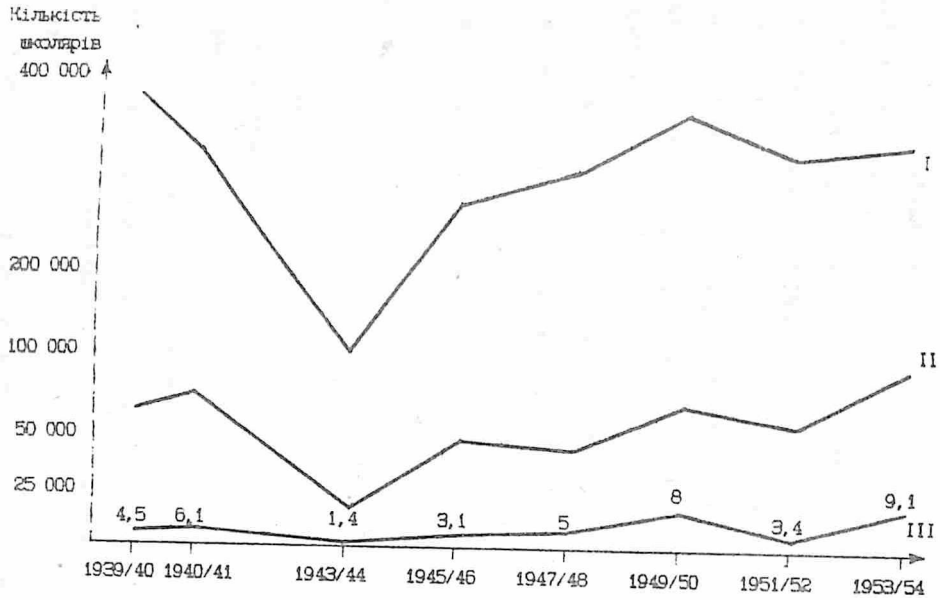
українські, грузинські та ін. педагоги офіційно іменувалися як члени АПН Росії. Педагогічні заклади України використовували методичні розробки, підручники психолого-педагогічного плану, як правило, московських видань АПН РРФСР або ж "Учпедгиз". Якщо в кінці 30-х років центральний педагогічний журнал УРСР ще дозволяв собі інколи втручатися у дискусію щодо визначальних шляхів розвитку педагогічної науки взагалі й розв'язання проблеми деякої практичної підготовки школярів, зокрема, то в повоєнний час теоретичний пошук на сторінках "Радянської школи" припинився, обмежуючись, у кращих випадках, методичним. При монополії Москви у сфері освіти аналіз існуючих у 1941 - 1954 рр. теоретичних аспектів щодо трудової підготовки школярів України закономірно зміщується на домінуючі в той час московські педагогічні видання. У 1951 р., у зв'язку з таким станом речей, у другому номері "Радянської школи" з'явилася цілком об'єктивна оцінка роботи української педагогічної науки за останні роки. Було визнано, що в Україні не надруковано жодної значної монографії з питань педагогіки і психології, не створено нових підручників з цих дисциплін, надто мало підготовлено збірників наукових праць, не захищено за цей час жодної докторської дисертації з педагогічних наук. Але чи не найнебезпечнішою була сама атмосфера наукової роботи, абсолютно позбавлена духу творчих дискусій, аргументованої боротьби думок, що значно гальмувало загальний розвиток педагогічної науки.

Відміна уроків трудового навчання і фактичне знищення психолого-педагогічної науки обумовили значне відставання вітчизняних вчених при теоретичному обгрунтуванні основних

ідей. Використовуючи матеріали монографій А.Вихруща, можна стверджувати, що на початку 50-х років рівень теоретичного і методичного забезпечення навчального процесу (маємо на увазі трудову підготовку) відповідав рівню другої половини XIX ст. Для поліпшення ситуації було необхідно десятки років.

Як вже зазначалося, в Україні у перші післявоєнні роки з ініціативи М.Хрущова було здійснено спробу через обов'язкову позакласну гурткову роботу залучити всіх школярів до трудової діяльності. Але з огляду на ряд причин, і, в першу чергу, матеріального забезпечення такої важливої ініціативи, позакласною гурткової роботою у 1945-1954 рр. було охоплено в середньому по Україні не більше 5-7 % учнів загальноосвітніх шкіл. Наочну картину ситуації дають графіки складені на основі даних по Полтавській області, яка у питанні організації позакласної гуртковой роботи завжди була однією з кращих.

Залежність загальної кількості школярів та гуртківців Полтавської області у 1939 - 1954 рр.

Примітка: I - загальна кількість школярів;
II - кількість учнів, охоплених усіма видами гурткової діяльності;
III- кількість юних натуралістів і техніків (в % від загальної кількості).

В И С Н О В К И

Аналіз психолого-педагогічної літератури, архівних джерел з проблеми трудової підготовки школярів дають підстави для наступних висновків, які можуть бути використані при розробці нової концепції трудової підготовки учнів національної школи, методичних рекомендацій з цього питання.

1. Трудову підготовку учнів слід розглядати не як вузьке завдання професійної підготовки, а, в першу чергу, як важливий фактор у формуванні всебічно розвинутої особистості, який і через десятиліття впливає на якісні характеристики продуктивних сил даного суспільства.

2. Незважаючи на складну соціально-політичну обстановку 1937 - 1954 рр., в багатьох періодичних виданнях окремими відомими педагогами неодноразово ставилось питання про необхідність поліпшення трудової підготовки учнів, що свідчило про розуміння помилковості відміни викладання ручної праці.

3. При вкрай несприятливих умовах українські вчені (в першу чергу А.Макаренко, Г.Руденко) активно і глибоко розробляли питання системи трудової підготовки учнів. Однак специфіка проблеми вимагає постійної взаємодії теоретичних, концептуальних положень і практичного досвіду. Відсутність останнього з другої половини 30-х, а також поступова втрата контактів з психолого-педагогічною думкою інших країн привели до самоізоляції, декларативного проголошення принципів політехнізму і трудової школи без належного матеріального й науково-методичного забезпечення, що сприяло розвитку формального підходу до одного з найскладніших питань педагогічної теорії.

4. Відміна уроків трудового навчання у 1937 р. і фактичне знищення психолого-педагогічної науки обумовили значне відставання вітчизняних вчених у теоретичному обґрунтуванні основних ідей. Історичний досвід свідчить, що альтернативи урокам трудового навчання в загальноосвітніх школах немає.

5. При участі 5 - 7 % школярів у більш-менш систематичній та цілеспрямованій позакласній трудовій діяльності проблематичною є можливість функціонування у практиці загальноосвітньої масової школи 1937 - 1954 рр. повноцінної системи трудової підготовки.

6. Українська трудова школа 1931 - 1954 рр., незважаючи на згортання трудової підготовки в цілому, все-таки мала окремі позитивні здобутки, як за змістом, так і за формою (наприклад, іспити з трудового навчання у випускних класах), які заслуговують на увагу в теперішній, чимось подібній, складній економічній ситуації.

7. Різноманітність форм трудової діяльності, обумовлених екстремальними умовами військового часу, варті наслідування у навчально-виховному процесі сучасної національної школи. Серед таких форм допомога дітям-сиротам, сім'ям малозабезпечених, громадянам похилого віку, які, опираючись на засади християнської моралі, є вдалим поєднанням трудового і морального виховання.

Матеріали нашого дослідження не вичерпують усіх питань, що стосуються вивчення трудової підготовки учнів. Зокрема, більш глибшої уваги заслуговує проблема залучення шкільної молоді до народних ремесел, особливості організації праці дівчат, функціонування системи трудової підготовки учнів у зарубіжній школі.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО У ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Трудова підготовка учнів в умовах тоталітарної держави(1931-1941 рр.) // Трудова політехнічна школа: міфи і реальність (1917-1941рр.). - Київ, 1994. - С.79-112 (27 % тексту монографії).
2. Подготовка студентов к проведению семинарских занятий в процессе трудового обучения старшеклассников // Методические рекомендации по совершенствованию учебно-воспитательной работы на факультетах подготовки учителей общетехнических дисциплин. - Київ, 1989. - С.7-8 (у співавторстві - 69 % тексту статті).
3. Трудовий гарт молоді Тернопільщини (1939-1952 рр.) // Тези доп. наук.-практ. конференції. - Тернопіль, 1989. - Ч.1. - С.36-38.
4. Становлення системи трудового виховання в західних областях Української РСР (1939-1952 рр.) // Тези доп. наук.-практ. конференції. - Ніжин, 1989. - С.24 -25.
5. Особливості розвитку освіти на Західній Україні в період окупації // Тези доп. наук.-практ. конференції. - Тернопіль, 1990. - С.65-67.
6. Педагогічне керівництво процесом трудового виховання школярів Тернопільщини (1944-1954 рр.) // Тези доп. наук.-практ. конференції.- Тернопіль, 1990. - С.85-86.
7. Роль і місце учителя трудового навчання в українській національній школі // Тези доп. наук.-практ. конференції. - Тернопіль, 1991. - Ч.2. - С.283-285.

S U M M A R Y

V.Kucharsky "Labour training of ukrainian pupils of general education (1937 - 1954)".

Thesis for a master's degree of pedagogics, specialization 13.00.01 in the theory and history of pedagogics, Drahomanov Ukrainian State Pedagogical University,Kyiv,1995.

Thesis under the defence contains the analysis of the theoretical aspects of labour training development of the pupils in Ukraine during 1937 - 1954. The subject, the forms and the methods of pupils labour training are stated. The general tendency of labour training under conditions of the totalitaral society is shown.

А Н Н О Т А Ц И Я

Кухарский В.М. "Трудовая подготовка учащихся общеобразовательных школ Украины (1937 - 1954 гг.)".

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 - теория и история педагогики, Украинский государственный педагогический университет им.М.Драгоманова, Киев, 1995.

Защищается диссертация, которая содержит анализ теоретических аспектов развития трудовой подготовки учащихся общеобразовательных школ Украины (1937 - 1954 гг.). Установлены содержание, формы и методы трудовой подготовки учащихся; виявлены общие тенденции трудового обучения в условиях тоталитарного общества.

Ключові слова:

діяльність, трудова підготовка учнів загальноосвітніх шкіл.

Підписано до друку 07.07.1995 р. Об.1,2. Формат 60х84 1/16.
Друк офсетний. Тир. 100. Зам. 115. Безплатно.
ДОД УДПУ ім. Драгоманова, Київ, Пирогова, 9.